

DVA POGREŠNA NAGLASKA GRČKIH KLUBOVA

Kad god slušamo na radiju ili televiziji izvještaje o grčkom nogometnom prvenstvu ili igrama naših ili europskih klubova s njihovima, čujemo ova dva imena uvijek ovako krivo izgovorena: *Olimpiâkos* i *Panathenâikos* (ovdje je još jedna pogreška: u sredini mora biti *i*, ne *e*). Ali imena tih klubova moraju biti samo ovako naglašena, na posljednjem slogu: *Olimpiakós*, *Panathinaikós*. Usput da kažem: čujem reklamirano neko poduzeće ili sl., nazvano po grčkom bogu dobre prilike, povoljnog trenutka, i krivo izgovarano *Kâiros*, a naglasak također mora biti na posljednjem slogu: *Kairós*.

Usporedit ću s francuskim. Kao što zovemo i normalno izgovaramo klubove *Olympique* i *Paris Saint Germain*, ili novine *Le Figaro* [Olimpik, Parī, Žermēn, Figarô], a ne Olimpik, ne Pári Žermen, ne Figaro niti Figáro, jer se u francuskom moraju uvijek naglasiti posljednji slogovi riječi, tako se i grčki klubovi moraju naglašavati kako sam prije kazao. Naime i u starogrčkom i danas u novogrčkom ima dosta riječi s naglaskom na posljednjem slogu. Stoga je dobro samo ovako: pobijedio je *Olimpiakós*, izgubio je *Panathinaikós*.

Vladimir Vratović

OKO NAČELA JEZIČNOGA OPISA 'Znaci razlikovanja' odredbenih i objasnidbenih odnosnih rečenica

Objavio sam u ovom časopisu članak u kojem sam pokazao da je vrijedan i s pravom zapažen

referat Snježane Kordić na međunarodnom kongresu slavista 1993. u Bratislavi u dubokom svojem metodološkom sloju krivo zasnovan, pa su mu stoga i zaključci, onako kako ih je autorica postavila, neutemeljeni i zato neprihvatljivi (*Jezik*, 41, str. 65-77). Za nju to nije bio toliko poticaj da dublje razmišlja o tome, koliko da žustro odgovara (*Jezik* 42, str. 51-58). Pri tome se dotaknula pitanja koja dodatno osvjetljuju ona što se postavljaju u njezinu referatu i u mojem članku, a ujedno i nešto izričitije pokazala kakvi su temelji njezina jezikoslovnog rasuđivanja. Kako je to zanimljivo svakomu tko se bavi jezičnim opisom i njegovom primjenom, osobito na hrvatski književni jezik, ima smisla ovdje se ukratko osvrnuti na ta njezina obrazlaganja. A možda i njoj bude koristi od toga, ako je potakne da se ipak okrene razmišljanju. Pišući svoj odgovor, trudila se pokazati čitateljima, a u prvom redu sebi samoj, da ima o čem govoriti. Bila je stoga opširna. Ovdje se ne ću obzirati na to, nego ću samo razmotriti što je rekla. Idem dakle redom:

1. Prvo i glavno što Snježana Kordić objavljuje čitateljima jest to da se ona ne može složiti s mojim zaključkom kako determinatori (atributivni korelativi) *nisu nikakav znak* za razlikovanje funkcije restriktivnosti odnosno nerestriktivnosti (odredbenosti odnosno objasnidbenosti) relativnih rečenica (str. 52). Kako ja do toga nisam došao na temelju slobodne ocjene, nego sam u svojem članku proveo strog dokazni postupak, vrlo je zanimljivo kako ona obrazlaže to neslaganje. Tako će nam se šire raskriti do sada skrivene pretpostavke njezina jezikoslovnoga ra-

sudivanja. Vidjet će se od toga jasnije koliko ono vrijedi.

Snježana Kordić počinje svoju argumentaciju tako što čitatelje upozorava na to da ja u svojem dokaznom postupku prilazim njezinim primjerima s namjerom da ih tumačim drugačije nego ih ona razumije i nego i sâm kažem da će se oni najprije razumjeti (str. 52). Ja, kao, natežem interpretaciju materijala. Očito misli da time kod čitatelja diskretno obezvrjeđuje moje razlaganje. Zato treba upitati vrlo jasno, tako da se ne može prečuti: A kako se uopće može provjeriti opis jezičnoga znaka nego tako da se pokaže kako mu značenje odolijeva čak i jačem natezanju? Tako je oblik *brod* znak da je ta imenica ili u nominativu jednine ili u akuzativu jednine muškoga roda upravo zato jer ni u kojem slučaju, ni uz kakvo natezanje, pa kako god jako ono bilo, ne može imati kakvo drugo gramatičko obilježje. Samo ako se pokaže da je tomu tako, može taj oblik u jezičnom sustavu imati status takvoga znaka. Sintaksa je gramatika, jednako kao morfologija, pa u njoj vrijede ista načela jezičnog opisa. *Mora* se dakle primjerima prilaziti s namjerom da se tumače drukčije nego se ponudilo. Tko to ne radi, slab je u tom poslu.

Dalje Snježana Kordić pokušava diskreditirati moj dokazni postupak time što čitateljima objašnjava kako ja u njem stvari promatram “apsolutno: uvijek ili nikad, potpuno ili nimalo” (str. 52). U praksi pak, veli ona, stvari nisu apsolutne, nego se u njoj radi o “najčešće” i “manje često”. Ja sam, kao, okoštali formalist, apstraktni teoretičar, a ona je bliska praksi. Tako ona. I misli, zna se na kojoj će strani biti či-

tatelj, skloni zdravorazumskom rasuđivanju, a nepovjerljivi prema apsolutnim tvrdnjama.

I tu treba raspravu odlučno postaviti na čvrste temelje. Jezični opis utemeljen je na diskretnoj matematici, na takvoj u kojoj su jedinice nedjeljive, jesu ili nisu. Ne mogu biti više ili manje. Nije ni pod kojim uvjetima moguće govoriti o $2/3$ genitiva, $1/7$ dativa i $3/5$ akuzativa. Svaki padež jest ili nije, trećega nema. Sav opis jezičnoga sustava zasnovan je na pitanjima koja dopuštaju samo dva odgovora: da ili ne. Tu se najbitnije dodiruju jezikoslovlje i elektronika. “Apsolutno promatranje”, kako to opisuje Snježana Kordić, nuždan je prema tomu preduvjet svakoga valjanog jezičnog opisa. Time što polazi od dvojčanoga rasuđivanja ne može se diskvalificirati nikoji dokazni postupak pri ocjenjivanju valjanosti kojega predloženoga jezikoslovnog opisa. Tko pokuša tako argumentirati, kao što, eto, pokušava Snježana Kordić, pokazuje time da ne razumije o čem se radi. Diskretna matematika i pitanja s dvojčanim odgovorom (+, -) temelj su našega jezikoslovlja. To možda i ne znaju svi jezikoslovci, jer škole su različite, ali valjane rezultate postižu samo oni koji se, znali za to ili ne, u svojim opisnim postupcima toga drže.

Na nerazumijevanju temeljnoga ne može se zasnivati suvisla praktičnost. U “praksi” se odnosne rečenice doista većinom bez oklijevanja razumiju ili kao odredbene ili kao objasnidbene, bar onda kada je važno znati koju od tih dviju funkcija imaju. Tu Snježana Kordić ima pravo. To sugovornici, tu kao i u drugome, doista postižu nečim što se može nazvati kooperacijom. Za to zbi-

lja postoje i neki pokazatelji. Ali to nije sustav jezičnih znakova, nego pragmatika njegove uporabe. Time se prelazi na drugo područje. To nije više sintaksa, a pokazatelji tu nisu jezični znakovi, nego su, moglo bi se reći, pragmatičke naznake. One upućuju, ali za razliku od znakova nisu obvezatne. Ne valja pak uvoditi terminološku i pojmovnu zbrku time što se naziv *znak*, koji već ima svoje precizno značenje i određeno područje uporabe, stane rabiti drukčije i u jezikoslovlju poseže i za njegovim neterminološkim značenjima.

Bit će dobro objasniti sve to na konkretnom i jednostavnom primjeru. Rečenica *Avion gađa brod* dvoznačna je. Oblici *avion* i *brod* u jezičnom su sustavu znakovi da su te imenice u nominativu jednine živoga ili neživoga muškoga roda ili u akuzativu jednine neživoga muškoga roda, pa se, kako su obje te imenice muškoga roda i pripadaju kategoriji neživoga, ne zna, bar što se jezičnoga sustava i njegovih znakova tiče, koji je u toj rečenici subjekt, a koji objekt. Ipak će se ta rečenica, pragmatički, najprije shvatiti tako da je tu avion taj koji gađa brod, a ne da je obratno, jer će se, ako ništa, niti kontekst, niti rečenična intonacija, ne upućuje na suprotno, polaziti od toga da je red riječi u toj rečenici neutralan, normalan, a tada subjekt stoji ispred svojega predikata, a objekt iza njega. To nije nikakva sigurnost, nego samo nekakva vjerojatnost. Jer moglo bi biti i to da se u toj rečenici naglašava kako je brod otvorio paljbu upravo na avion, a ne na što drugo. Red riječi tu nije nikakav *znak* u jezičnom sustavu, ali može biti pragmatička *naznaka* u sporazumijevanju njime.

Da je Snježana Kordić svoje determinatore (atributne korelative) nazvala *pragmatičkom naznakom* za razlikovanje restriktivnosti i nerestriktivnosti odnosnih rečenica, a ne *znakom* tih dviju funkcija, ili da je uz bilo koje drugo prikladno terminološko rješenje umjela izričito razlikovati svojstva sintaktičke strukture od pragmatike, dakle primjene te strukture u komunikaciji, ne bi njezinu bratslavskom referatu bilo ozbiljne teoretske zamjerke. Ovako je pokazala da nije za sebe raščistila bitna pitanja, a svojim odgovorom meni pokazuje da je ni pomno obrazložene kritičke primjedbe nisu potaknule da se snađe u tome.

Dala je vrijedan prinos istraživanju pragmatike. Zato joj je referat na kongresu s pravom zapažen i pohvaljen. Ali se to ne smije prikazivati kao da je sintaksa. Ne smije se stvarati i širiti pojmovna zbrka, pa je prvo za sebe treba razmrsiti. Tomu ovo raspravljanje može dobro poslužiti kao polazište.

Sve drugo što Snježana Kordić iznosi u svojem opširnom odgovoru u usporedbi je s ovim sporedno i malo važno. Spomenuti treba još to da se odnosna rečenica može shvatiti kao odredbena i u primjeru *...a hoće i Dalmacija, Dalmacija u kojoj tako živo odjekuje svaki kucaj velikoga narodnog srca* koja se Snježani Kordić još uvijek čini kao da je jednoznačno nerestriktivna (str. 53-54). Ona se, međutim, u određenoj situaciji ili kontekstu može razumjeti i ovako: *...a hoće i (Dalmacija, ali ne svaka, nego) Dalmacija u kojoj tako živo odjekuje svaki kucaj velikog narodnog srca*. Tu je značenje imena Dalmacija ojačano i intenzivirano tako da postaje jednokovrijedno sa

značenjem *ona* ili *onakva Dalmacija*. Ta je pojava, dakako, posve semantička, a nije sintaktička. *Dalmacija* se pak tu ne rabi kao vlastito ime, jer da se rabi tako, odnosno rečenica ne bi mogla biti odredbena (restriktivna). Po značenju je tu *Dalmacija* ravno s *barem dio Dalmacije*. Sasvim je neprimjereno, i pomalo nedostojno ozbiljne rasprave, kad me autorica pokušava prikazati kao da oko toga upadom u proturječje (str. 53-54). Riječi koje po sebi jesu vlastita imena mogu se upotrebljavati i tako da to u danom slučaju ne budu. Onda za njih ne vrijede ona semantička ograničenja što su postavljena vlastitim imenima.

2. Snježana Kordić veli dalje da ne može prihvatiti moju ocjenu kako se povela za stranom literaturom i kako joj istraživanje nije "u dovoljnoj mjeri kritički distancirano" od njeg (str. 54). Obrazlaže to time što, kako veli, "u literaturi nema ovakvih opisa pa prema tome nema ni prikazanog opisnog postupka". Ja pak donoseći svoju ocjenu nisam ni pomislio da je ona od nekuda preuzela svoj opisni postupak, nego to da se povela za autorima koji u svojim opisima ne prave bitne razlike: ne paze na diskretnu narav jezičnih modela, spominju "moguće utjecaje na restriktivnost", ili ih pak ona samo razumije tako. A da se povodila jest, pokazuje sama time što u svojem odgovoru navodi takve autore i poziva se na njih protiv moje kritike (str. 54). To pak je li ih ona pri tome pravo razumjela ili nije neka sad ostane otvoreno.

3. Kad odbija moju tvrdnju da su zbog metode temeljene na statistici njezini rezultati obilježeni raspršenošću, pa me onda sasvim djetinjasto tobože

hvata u proturječju jer sam napisao i to da je rezultate svojih opažanja iznijela "sažeto i pregledno" (str. 54, s bilj. 4), pokazuje time da ne zna što je raspršenost slike koju daju statistički rezultati i kako je ta raspršenost suprotna diskretnosti jezičnoga opisa. Ti rezultati ne prestaju biti raspršeni ako se prikažu sažeto i pregledno, kao npr. oni istraživanja javnoga mišljenja što ih donosi "Globus". I oni ostaju statistički raspršeni, ako se i prikazuju vrlo sažeto i pregledno. Raspršenost leži u njihovoj statističkoj naravi. Temeljni je metodološki zadatak jezičnoga opisa da od raspršene slike statističkoga obuhvata iskusvene zadanosti dođe do diskretnoga konstrukta jezičnoga sustava. Autorica to u svojem referatu nije učinila, pa joj se to moralo prigovoriti dok nije bilo razjašnjeno da ona i ne misli na sintaksu nego na pragmatiku sporazumijevanja. U njoj je statistička raspršenost rezultata posve na mjestu, ali se onda i ne radi o jezičnim *znakovima*. Protivljenjem tvrdnji o statističkoj raspršenosti u prikazu svojih objavljenih rezultata pokazuje Snježana Kordić još jasnije kako se slabo snalazi u temeljnim teoretskim i metodološkim pitanjima.

4. Pobijajući moju tvrdnju da je u svoje tumačenje *ad hoc* uvela pojam "podsjetničke semantike" time što upozorava da su se već i prije nje drugi autori služili tom kategorijom, Snježana Kordić pokazuje i to da ne zna što znači kada se kaže da se nešto u opisni postupak uvodi *ad hoc*. Ne radi se tu o tome da takve kategorije ne bi bilo već prije i kod drugih autora, nego se time kazuje da njezino uvođenje ne proizlazi iz pretpostavaka danoga opisnoga postupka, kako ih je zacrtao sam njegov

autor, a uvodi je tek onda kad mu u nekoj prilici zatreba. Upravo to i prigovorom autoričinu opisnom postupku.

5. Autorica mojemu prigovoru da naziv *semantika* upotrebljava u smislu “značenje” suprotstavlja druge autore koji ga jednako tako rabe (str. 55). U pomnom terminološkom uzusu u nas se razlikuje “značenje” od “semantike”, koja je nauka o značenju. Autorica, dakako, može odustati od pomne porabe, ali onda mora dopustiti da joj se to kaže i da se ocjenjuje. Time što i drugi autori odustaju od njega, takav uzus ne postaje jednakovrijednim pomnomu, ostaje nemaran i tako ga treba ocjenjivati. Nije uvijek nesreća ako se odustaje od vrednijega uzusa, ali šteta uvijek jest.

6. O pravopisnim pitanjima što ih oko stavljanja zarez pred odnosnim rečenicama treba riješiti u skladu s rezultatima lingvističkog istraživanja (str. 56) nije ovo prilika da se išta pobliže veli.

7. Na kraju svojega članka upozorio sam usput, u jednoj bilješci pod tekstom, da je u mojoj *Sintaksi* (Zagreb 1986, ²1991) već objavljen opis funkcija odnosnih rečenica, njihove odredbenosti ili objasnidbenosti (restriktivnosti ili nerestriktivnosti) sa sintaktičkoga, a to će reći gramatičkoga gledišta. To je ponukalo Snježanu Kordić da predmet, koji sam spomenuo samo u bilješci, u svojem odgovoru učini jednim od glavnih. Piše o “pogreškama” koje je, kako ona veli, u vezi s odnosnim rečenicama našla u toj knjizi. Navodi i primjere (str. 56-58). Kao, tko će se već osvrtni na knjigu s takvim “pogreškama”?! A niti jedna od zamjeraka koje je tako stavila mojoj knjizi ne tiče se opisa odredbenosti i objasnidbenosti (restriktivno-

sti i nerestriktivnosti) odnosnih rečenica. Sve kad bi “pogreške” o kojima ona piše to doista i bile, njezin je odgovor u toj točki potpuno irelevantan za raspravu koja se ovdje vodi.

Što se pak onih “pogrešaka” tiče, one se sastoje u tome što ja na raznim mjestima u svojoj knjizi o nekim zavisnim rečenicama govorim kao o odnosnima, a Snježana Kordić misli da ih treba svrstavati kao izrične ili uzročne. O pitanju toga razvrstavanja, o razgraničenju odnosnih rečenica prema izričnim i uzročnim, i o tome kako sam zasnovao opis tih odnosa rekao sam u istoj knjizi sve bitno (§§ 738. i 807). Tu su sadržani i moji odgovori na argumente koje ona iznosi u vezi s time. Tko sve to pročita, vidjet će da ja tu i ne mislim toliko drugo, ali razmišljam drukčije nego ona. Autorica to, čini se, nije umjela uočiti. Za to pak da se dosljedna primjena izričito i jasno postavljenih opisnih pretpostavaka, kad se tko u pojedinim slučajevima ne može poistovjetiti s njome, nazove “pogreškama”, i to još takvim “koje su dosad zbunjivale one koji su tražili odgovore na problematiku relativnih rečenica” (str. 56) – za takav je nastup potrebno osobito stanje duha, a i u takvu je stanju moguć samo nekomu tko ne zna što doista jest i kako se provodi jezični opis.

Sama pak argumentacija, koje je uzorak Snježana Kordić dala na kraju svojega članka (str. 57), nije samo irelevantna, kako je već rečeno, jer se ne tiče predmeta o kojem je sada riječ, nego je i slaba. Kriterij joj je taj što se u rečenicama koje ja svrstavam među odnosne, a ona misli da je to “pogrešno”, veznik *što* može zamijeniti veznikom

da, a da im se značenje ne promijeni osjetljivo. Da bi se, međutim, veznik što svrstao i među izrične veznike, te bi onda bilo moguće takve rečenice ubrajati među izrične, potrebno je utvrditi mogu li se veznik da i drugi nedvojbeno izrični veznici uvijek zamijeniti njime kao što se mogu jedni drugima. Tako je moguće *Govorim da se sprema zlo* i *Govorim kako se sprema zlo* i *Govorim gdje se sprema zlo* i *Govorim e se sprema zlo*, svako sa svojim semantičkim preljevima i stilističkim obilježjima, i sve četvero su stoga izrične rečenice, ali ni u kojem izričnom značenju i ni u kakvu stilskom registru ne ide **Govorim što se sprema zlo*. Zbog toga se rečenica sa *što* ne može valjano svrstati među izrične.

Da se opiše zamjenjivost veznika *što* s veznikom *da*, na koju se poziva Snježana Kordić, i druge slične pojave uveden je u mojoj Sintaksi pojam “jednakovrijednosti”, “istozačnosti” ili “sličnoznačnosti” zavisnih rečenica različitoga tipa, o koje se nazive ona spoitiče i ne zna što bi s njima počela jer ne razumije o čem se radi, pa misli da ih može svojim čitateljima prikazati kao dokaz da meni “razlika između pojedinih tipova rečenica ... nije jasna” (str. 57). A tim se kvalifikacijama izriče semantička jednakost ili velika bliskost zavisnih rečenica i pored njihove sintaktičke različitosti koja se sastoji u tome što pripadaju različitim vrstama zavisnih rečenica po *gramatičkom značenju* njihova uvrštavanja u glavnu. Ta se razlika, i opet između gramatike i semantike, gramatikaliziranog i slobodnoga značenja, mora praviti, a o tome kako će se ona najbolje izraziti može se, dakako, raspravljati.

Zavisna rečenica pak u primjeru *On je takav čovjek da ga možeš samo poželjeti* (str. 57) tipična je posljedična, kako god bila sličnoznačna s odnosnom u primjeru *On je takav čovjek što ga (ili kojega) možeš samo poželjeti*. Kriterijima zamjenjivosti kako ih primjenjuje Snježana Kordić očito nedostaje istančanosti. Razlika pak između primjera *Lijepo je to što je on ovdje prikazao* i *Lijepo je to što je on ovamo došao* (str. 57) u Sintaksi je jasno opisana preko razlike između pokazne i odnosne zamjenice *to*, *što* i tih istih oblika kao pokaznoga i odnosnog priloga (§ 522). To je mnogo jednostavnije. Barata se samo uobičajenim gramatičkim kategorijama, kako treba u sinaksi, a ne raspreda se o “linearnom prijelazu” i “punktualnom dodiru”, što su anegdotalna semantička zapažanja.

Već se pokazalo da Snježana Kordić ne razlikuje valjano sintaksu od pragmatike (gore točka 1), a tu se sad vidi da ne razlikuje sintaksu ni od semantike. Na takvu nerazlikovanje nije moguće zasnovati valjan jezični opis.

Sámo pak pitanje razvrstavanja zavisnih rečenica, razgraničenja odnosnih od izričnih, uzročnih i od drugih, teško je i zapleteno. Ono je takvo već zato što su u indoeuropskim jezicima sve zavisne rečenice potekle od odnosnih. A u onim od tih jezika koji su, kao i hrvatski, zadržali starinski ustroj, to se i u suvremenoj porabi našega doba još jako osjeća. Zato će se tu svakom konkretnom razgraničenju moći postavljati prigovori koji nisu bez svakoga opravdanja. Daleko smo od toga da bismo raspravu o tome mogli smatrati zaključenom, makar i samo privremeno. Nju treba nastaviti i proširiti, ako i grama-

tički tekstovi moraju po najboljem znanju svojih autora odabrati, izričito postaviti i odlučno provesti jedno od svih mogućih rješenja.

U toj raspravi može i Snježana Kordić, o tome nema dvojbe, svojom pregalačkom zauzetošću, svojom marljivošću i svojim, sada više ne malim, istraživačkim iskustvom dati vrijedan prinos. No bit će to moguće samo ako se prvo na neko vrijeme povuče u se i okrene temeljima jezikoslovlja. Ako

pak ostane pri hitrom objavljivanju sve novih rezultata, nekome i dopadljivo uvjerljivih, ali uistinu teoretski i metodološki slabo utemeljenih, i pri žustrom odgovaranju na kritičke zamjerke, jednako slabo utemeljenome, bit će to na veliku štetu znanstvenoga pronicanja u ustroj hrvatskoga jezika. Tu nam doista treba obnova. Odlučno održavanje već stečenih vrijednosti i stvaranje novih.

Radoslav Katičić

VIJESTI

NAJBOLJA RIJEČ U 1994. GODINI

Moramo reći da je zanimanje za najbolju riječ godine tako splasnulo da prijedlozi čitatelja nisu dali podlogu na kojoj bi se ona mogla uspješno izabrati. Ni traganje uredništva za takvom riječi nije bilo uspješno. No neuspjeh na tome području obilno je naknađen natjecanjem u traženju hrvatske zamjene za jack-pot. On je izazvao veliko zanimanje čitatelja. Sudjelovalo

je 56 osoba i jedna skupina (učenici IV. r. klasične gimnazije u Dubrovniku) sa 262 prijedloga, od toga šesnaest puta po dva ista prijedloga, a tri puta po tri, dakle 240 različitih prijedloga. Kako je rok za prijedloge bio do 17. ožujka ove godine, a prijedlozi su stizali i u zadnji tren, uredništvo tako obilnu građu nije uspjelo obraditi i donijeti odluku da vijest stigne za četvrti broj. To će učiniti kasije, a obavijest će izaći u 5. broju.

Ur.